

covert investigative (search) actions; 4) for covert investigative (search) operations carried out in order to establish the location of the person running from the pre-trial investigation, the investigating judge or the court and declared wanted, set a maximum term of its holding in locating wanted person, but no more limitation periods of criminal prosecution or execution of a judgment conviction.

Keywords: criminal proceedings, undercover investigation (search) actions, procedural terms.

Надійшла до редакції 23.12.2013

Чаплинська Ю.А.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Висвітлено актуальні проблеми проведення слідчого експерименту. Проаналізовано наявні в юридичній літературі точки зору щодо цього питання, запропоновано організаційні заходи і тактичні прийоми проведення даної слідчої дії.

Ключові слова: слідчий експеримент, організація, організаційне забезпечення, тактичні прийоми, відтворення.

Постановка проблеми. Актуальність даної статті обумовлюється недостатньою науковою розробленістю і великою практичною значущістю системи організаційно-тактичного забезпечення проведення слідчих дій, зокрема слідчого експерименту, яка може бути використана в слідчій, оперативно-розшуковій, судово-експертній практиці.

При розслідуванні різноманітних видів злочинів, особливо тяжких, зокрема умисних вбивств, розбійних нападів, вимагань, захоплення заручників, незаконного виготовлення зброї, боєприпасів, вибухівок, наркотичних засобів або психотропних речовин, документів, печаток тощо нерідко виникає необхідність, окрім перевірки та уточнення показань підозрюваних й обвинувачених, проводити деякі експериментально-дослідницькі дії. Проведення випробувань може бути спрямовано на встановлення можливості сприйняття особою певних фактів або явищ, вчинення нею конкретних дій, наявності або відсутності певних вмінь й навичок та ін. Ці експериментальні дослідження здійснюються за допомогою такої слідчої дії, як слідчий експеримент.

На підставі вивчення 367 кримінальних справ та опитування 289 працівників слідчих підрозділів можна дійти висновків, що така слідча дія проводилася лише у 4% випадків від загальної кількості справ, хоча у 23% її проведення було очевидною необхідністю, але під час досудового розслідування не робилося. Вказане деякою мірою знижує якість проведення досудового слідства в цілому. Окрім того, 48% слідчих вказали на

необхідність оновлення та удосконалення організаційно-підготовчих і тактичних заходів проведення слідчого експерименту із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Активна протидія досудовому розслідуванню, багатоепізодність і складність кримінальних справ, тривалість злочинної діяльності та наявність численних протиріч й істотних розбіжностей обумовлюють важливе організаційно-тактичне значення слідчого експерименту. Відтак, ефективне проведення цієї слідчої дії багато у чому залежить від правильного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у правоохоронній практиці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальна тактика проведення відтворення обстановки і обставин події у виді слідчого експерименту досить повно висвітлена вченими-криміналістами та процесуалістами у криміналістичній літературі. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення слідчого експерименту зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема Л.Е. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.М. Васильєв, Н.І. Гуковська, Ф.В. Глазирін, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтевський, Л.А. Соя-Сірко, В.М. Тертишник, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, Ш.Ш. Ярамишьян та багато інших.

Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки ця слідча дія досить широко застосовується у правоохоронній практиці і є розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Однак детальнішого висвітлення потребують питання організації і тактики проведення слідчого експерименту із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики. Отже, **метою** цієї статті є висвітлення особливостей тактичного забезпечення проведення слідчого експерименту із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу. Слідчий експеримент є окремою слідчою дією, яка полягає у здійсненні дослідів з метою перевірки, чи могли відбутися за певних умов ті або інші події і яким саме чином. Експеримент (з лат. *experimentum* – іспит, дослідження) – це штучна систематична зміна умов явища, що перебуває під наглядом, та його зв'язків з іншими явищами. Слідчий експеримент необхідно відрізняти від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, який використовується як пізнавальний прийом під час проведення окремих слідчих дій. Вказана слідча дія є сильним психологічним засобом впливу на його учасників, оскільки отримані результати нерідко наочно свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, а спростувати їх підозрюваним (обвинуваченим) буває досить важко. Тому слідчий експеримент є необхідним, а нерідко – і незамінним способом перевірки й отримання нових доказів.

Слідчий експеримент належить до похідних слідчих дій і проводиться, як правило, на подальших етапах досудового розслідування. Однак, на думку С.І. Новикова та Ш.Ш. Ярамиш'яна, несвоєчасне проведення цієї слідчої дії негативно позначається на якості досудового розслідування, особливо у тих випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані із

видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється [1, с. 10]. Тому у таких випадках слідчий експеримент повинен проводитися у системі першочергових слідчих дій.

Отже, слідчий експеримент – це пізнавальна слідча дія, сутність якої полягає у проведенні досліджень, пов'язаних із встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для кримінальної справи [2, с. 5].

На думку І.М. Лузгіна, сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає у такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього створенням штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або ж зміною ходу процесу у певному напрямку. Зміст даного методу складають будь-які випробування, за допомогою яких виділяють явище, що цікавить, з різноманіття інших, та пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного висновку щодо можливості існування в схожих умовах аналогічного явища у минулому або майбутньому [3].

Від перевірки показань на місці слідчий експеримент відрізняється сутністю і суб'єктом. Перевірка проводиться з особою, яка безпосередньо сприймала подію. Суб'єкт розкриває уявний спосіб через демонстрацію (показ) його на реальних предметах матеріальної обстановки на тому ж місці. При слідчому експерименті, навпаки, дослідні дії складають його сутність і служать методом одержання й перевірки інформації. Експеримент може бути проведений і за відсутності особи, чий показання перевіряються, причому у деяких випадках провадження його на тому ж місці, де відбувалася досліджувана подія, не є обов'язковим [4, с. 225].

Головною метою слідчого експерименту є встановлення, перевірка, уточнення та оцінка тих чи інших фактів, що мають значення для кримінальної справи.

До основних завдань слідчого експерименту можна віднести: встановлення точного механізму учинення злочину; перевірку висунутих слідчих версій; виявлення причин і умов, що сприяли або перешкоджали учиненню злочину; перевірку й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій; отримання нових доказів; встановлення й усунення протиріч в показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків та потерпілих; визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину та ін.

Дослідження кримінальних справ дозволяє дійти висновків, що у правоохоронній практиці проводяться такі види слідчих експериментів:

- встановлення можливості спостереження або сприймання якогось-небудь факту чи явища;
- встановлення можливості існування якогось-небудь факту чи явища;
- встановлення можливості здійснення якої-небудь дії в певних умовах;
- встановлення наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь та навичок;
- встановлення можливості учинення тих або інших дій за визначений час;
- встановлення послідовності розвитку певної події та механізму зло-

чину чи окремих його елементів;

– встановлення меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство.

На підставі узагальнення правоохоронної практики, вивчення кримінальних справ та опитування слідчих до основних тактичних умов проведення слідчого експерименту можна віднести такі:

1) проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище. Усі експериментальні дії доцільно проводити за оптимальних умов у тих місцях, де і відбувалася досліджувана подія. У цьому випадку слідчий повинен враховувати місце, час, період доби, погодні й кліматичні умови, освітлення, тривалість, темп та послідовність дій, обставини, які не підлягають відтворенню та ін. Особливо це стосується дослідів, у ході яких перевіряється можливість спостереження або сприймання якого-небудь факту (явища); існування якого-небудь факту (явища); здійснення якої-небудь дії за певних умов або встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів. Слідчий повинен штучно створити обстановку, яка спонукатиме особу добровільно виконувати дії, які розкривають зміст відомої тільки їй інформації, зокрема про підготовку, вчинення та приховання злочинів, наявність попередньої злочинної змови та ін. [4, с. 234; 5, с. 394]. Якщо обстановка, де планується провести експериментальні дії, зазнала суттєвих змін, то вдаються до реконструкції. Реконструкції необхідно піддавати не усю обстановку, а окремі її елементи, які є важливими для дослідів;

2) використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події. Під час проведення дослідницьких дій (випробувань) доцільно використовувати такі ж прилади, механізми, пристрої та матеріали, що застосовувалися і при учиненні злочинів. Не доцільно під час проведення експериментальних дій використовувати об'єкти, які є речовими доказами за кримінальною справою, що обумовлюється можливістю їх знищення або пошкодження. У разі неможливості використання вказаних об'єктів у експерименті слідчий може застосувати предмети-аналоги або натурні макети. Вказане певним чином може вплинути на психологічні позиції злочинців і викликати у них переживання, аналогічні тим, які вони відчували під час учинення злочинів, що може сприяти щирому зізнанню.

Зокрема, В.О. Коновалова та Ф.В. Хоменко вказують, що макетування створює емоційну настроєність та сприяє виникненню асоціативних зв'язків, які можуть бути використані для з'ясування обставин, що мають значення у справі, і робить результати більш переконливими [6, с. 10-16; 7, с. 30-34].

Категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, які є небезпечними для життя та здоров'я громадян, пов'язані із загрозою знищення (пошкодження) державного чи індивідуального майна громадян, порушенням громадського порядку або приниженням честі та гідності людини;

3) неодноразове й поетапне (стадійне) проведення дослідів та повто-

рення випробувальних дій у змінних умовах. Усі дослідницькі дії повинні проводитися неодноразово й у змінних умовах з метою забезпечення достовірності та виключення можливості отримання випадкових результатів. Наприклад, при встановленні можливості сприймати мають бути продемонстровані різні об'єкти, щоб можна було переконалися у стійкості їх розпізнавання суб'єктом експерименту.

Головною метою неодноразового повторення дослідницьких дій є отримання постійного та достовірного результату. Кількість повторень визначається слідчим залежно від характеру справи, тривалості кожного дослідження та ситуації, що склалася. Проводити дослідження необхідно поетапно, тобто уся досліджувана подія розбивається на певні етапи. За кожним етапом проводиться окреме дослідження, за результатами вони об'єднуються, дозволяючи слідчому отримати уявлення про усю подію в цілому. Поетапне проведення слідчого експерименту можливе за умови, якщо це не впливає на загальний темп його проведення;

4) обмежена кількість учасників слідчої дії та проведення необхідних експериментально-дослідницьких дій (випробувань), максимально схожих на ті, що мали місце у дійсності (за послідовністю, способом, характером, темпом тощо). Слід вказати, що усі експериментальні дії та випробування, що застосовуються під час слідчої дії, не повинні граничити з учиненням нового аналогічного злочину. Проте, на думку Є.І. Макаренка, інколи вони можуть бути пов'язані із спричиненням виправданого та незначного матеріального збитку (наприклад, під час проведення експериментальних випробувань технічних виробів на їх міцність) [8];

5) залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту. При проведенні анкетування і опитування серед працівників слідчих підрозділів ми дійшли до висновку, що до експериментальних дій підозрювані та обвинувачені залучалися у 89% випадків. Залучення свідків і потерпілих допоможе чіткіше відтворити ті чи інші обставини події;

б) проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним (обвинуваченим) окремо. Так, у тих випадках, коли виникає необхідність провести слідчий експеримент з кількома підозрюваними або обвинуваченими (наприклад, затримано декілька членів організованого злочинного угруповання), слідчий повинен виїхати на місце і провести дослідницькі дії з кожною особою окремо.

Як зазначають Н.І. Гуковська та В.Ю. Шепітько, слідчий експеримент можна проводити за участю усіх обвинувачених одночасно з урахуванням конкретних обставин справи [9, с. 36; 10, с. 328]. На нашу думку, проведення експериментальних дій за участю кількох злочинців одночасно є недопустимим, оскільки тягне за собою можливість узгодження ними своїх позицій та дій. Окрім того, пояснення одного учасника експерименту будуть мати навідний характер стосовно до інших. Вказаний тактичний прийом дозволяє запобігти попередній змові співучасників між собою та негативному впливу їх один на одного.

Не рекомендується проводити дослідження за участю слідчого або понятих.

У тих випадках, коли немає можливості залучити до проведення експерименту саму особу, яка учинила злочин (зокрема, перебуває у розшуку, переходиться від слідства та суду, відмовляється співпрацювати зі слідством), то у цьому разі можуть бути підібрані інші особи (статисти), які схожі за своїми анатомічними та функціональними ознаками з підозрюваним, а слідчий разом із понятими повинен спостерігати за проведенням дослідів.

Вказані тактичні умови слідчого експерименту, за словами Р.С. Белкіна, охоплюють усю сукупність тактичних прийомів, що можуть бути застосовані слідчим під час розслідування злочинів [11, с. 80].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, при розслідуванні багатоепізодних кримінальних справ, складних злочинів, особливо вчинюваних організованими злочинними групами та злочинними організаціями, слідчим необхідно пам'ятати, що вони мають масштабний (за територіальністю) характер, що ускладнює проведення відтворення обстановки і обставин події (у виді слідчого експерименту) за усіма виявленими епізодами злочинної діяльності не лише через дефіцит часу, але й через недостатність необхідних сил та засобів. У таких випадках доцільно обов'язково проводити цю слідчу дію на місцях вчинення найбільш складних і значних для кримінальної справи епізодів злочинної діяльності групи. За іншими епізодами у таких умовах необхідно обмежитися ретельним слідчим оглядом, додаючи до нього схеми (креслення, графіки, діаграми), власноручно виконані злочинцями, в яких відбиваються усі істотні риси й особливості місць подій і динаміка окремих злочинних дій. Графічні зображення ретельно перевіряються показаннями потерпілих, свідків та інших співучасників злочинної діяльності. Однак вказана рекомендація може бути реалізована лише у виняткових випадках [12, с. 425].

Висновок. Слідчий експеримент є найбільш трудомісткою і складною слідчою дією, оскільки в ньому бере участь значна кількість осіб. Результати правильно проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, особливо при їх відмові від раніше даних показань або у випадку смерті. Якісне та ефективне проведення цієї слідчої дії вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів й комбінацій, що дозволить одержати правдиві показання та довести причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Бібліографічні посилання

1. *Новиков С. И., Ярамышьян Ш. Ш.* Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий : учебное пособие / Новиков С. И., Ярамышьян Ш. Ш. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1986.
2. *Белкин Р. С.* Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Белкин Р. С. – М. : Юрид. лит., 1964.
3. *Лузгин И. М.* Методологические проблемы расследования / Лузгин И. М. – М., 1973.
4. *Салтевський М. В.* Криміналістика : підруч. у 2-х ч. / Салтевський М. В. – Харків : Консум, 2001. – Ч. 2.
5. *Салтевський М. В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005.

6. Коновалова В. Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента / Коновалова В. Е. // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – № 12. – С. 10-16.
7. Хоменко Ф. В. Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події / Хоменко Ф. В. // Радянське право. – 1968. – № 11. – С. 30-34.
8. Макаренко Є. І. Тактика слідчого експерименту : лекція / Макаренко Є. І. – Д. : Юрид. академія МВС, 2004.
9. Гуковская Н. И. Следственный эксперимент : пособие для следователей / Гуковская Н. И. – М. : Госюриздат, 1958.
10. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. – К., 2001.
11. Белкин Р. С. Теория и практика следственного эксперимента / под ред. А. И. Винберга. – М., 1959.
12. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія / Чаплинський К. О. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011.

Чаплинская Ю.А. Особенности проведения следственного эксперимента: организационный аспект. Рассмотрены актуальные проблемы проведения следственного эксперимента. Проанализированы имеющиеся в юридической литературе мнения по этому вопросу, предложены организационные мероприятия и тактические приемы проведения данного следственного действия.

Ключевые слова: следственный эксперимент, организация, организационное обеспечение, тактические приемы, воспроизведение.

Chaplynska Yu.A. Features of the investigative experiment: the organizational aspect. The actual problems of investigative experiment have been considered. Available in the legal literature views on this issue, proposed organizational arrangements and tactics of this investigative action have been analyzed.

On the basis of all law enforcement practices, the study of criminal cases and survey of investigators the main tactical conditions of the investigative experiment are the following: 1) conducting investigative experiment under conditions as close as possible to those in which there was an event, fact or phenomenon; 2) use the same experiment equipment, machinery, devices and materials used in the crime scene; 3) repeated, gradually and repetition of experiments testing operations in varying conditions; 4) a limited number of investigative actions and the necessary experimental research actions (tests), the most similar to those that occurred in reality (in sequence, method, character, tempo, etc.); 5) involvement of witness, suspect or accused before the experiment; 6) conducting an experiment investigating with every suspect (accused) separately.

Keywords: investigative experiment, organization, organizational support, tactics, reproduction.

Надійшла до редакції 17.12.2013